

علل لزوم رعایت حجاب توسط بلاگرهای مسلمان در صفحات اینستاگرام

مریم جعفری فرد^۱

چکیده:

یکی از احکام اسلامی که رعایت آن بسیار مهم است، حجاب است که آثار فردی و اجتماعی بسیاری را به دنبال دارد از جمله بالارفتن ارزش و احترام زن، استحکام کانون خانواده و مهر و محبت همسران به یکدیگر و داشتن یک جامعه کارآمد و سالم به دور از فساد. اما اخیراً گفتمانی با عنوان شخصی بودن مسئله حجاب در جامعه ایجاد شده است طوری که میگوید نباید کسی در جامعه به اجبار حجاب را انتخاب کند، در حالی که حجاب به هیچ عنوان جزء مسائل شخصی و حریم خصوصی نبوده و یک حکم اجتماعی و لازم الاجراست. اما خانم‌هایی تحت عنوان بلاگر در شبکه اجتماعی اینستاگرام فعالیت دارند که مخاطبان‌شان به اعداد میلیونی هم می‌رسد، و با استفاده از همین گفتمان شخصی بودن حجاب، در ترویج بی‌حجابی سهم بزرگی دارند زیرا صفحه مجازی خود را یک فضای شخصی قلمداد کرده و در آن هیچ لزومی برای رعایت حجاب و سایر احکام اجتماعی اسلام نمی‌بینند. و این باعث می‌شود زنانی که دنبال کننده این صفحات هستند، به عنوان علاقه‌مندان به شخصیت این افراد از پوشش و رفتار آن‌ها الگو گرفته و رعایت حجاب را کنار بگذارند. بنابراین باید برای بلاگرها دلایل لازم و کافی در خصوص لزوم رعایت حجاب آورده شود و این افراد ملزم به رعایت حجاب و دیگر احکام اسلام شوند تا مانع از آثار سوء فعالیت‌شان در جامعه شود.

واژگان کلیدی: اینستاگرام، بلاگر، جامعه، حجاب، رسانه

۱- مقدمه:

امروزه یکی از مسائلی که در جامعه پیش آمده است، تأثیر گذاری فضای مجازی روی مردم به خصوص جوانان است. زیرا شبکه‌های اجتماعی مورد استفاده همگان قرار گرفته‌اند به خصوص اینستاگرام به عنوان یکی از پرمخاطب‌ترین شبکه‌های اجتماعی جمعیت بسیاری از جوانان و بزرگسالان را مخاطب خود قرار داده است.

اینستاگرام متشکل از صفحات بسیاری است که هریک از آن‌ها را یک نفر اداره می‌کند و هر صفحه موضوع مخصوص به خود را دارد. و توسط افرادی که به آن صفحه علاقه‌مند هستند دنبال و دیده می‌شود. که بسیاری از این صفحات هم شخصی است و بخش‌هایی از زندگی صاحبان آنها را تشکیل می‌دهد. در این بین افرادی وجود دارند که تعداد دنبال‌کننده‌های صفحات شخصی آن‌ها به هزاران نفر تا بیش از یک میلیون نفر می‌رسد. به این افراد بلاگر می‌گویند. بلاگرها تمام لحظات زندگی روزانه خود و عقاید و افکار و اخلاق و رفتارشان را در صفحات خود به نمایش می‌گذارند و این باعث می‌شود دنبال‌کننده‌هایشان که به صفحه آن‌ها و شخصیت‌شان علاقه‌مند هستند خواه ناخواه تحت تأثیر اخلاق و رفتار و عقاید این افراد قرار بگیرند. و از آنجا که اکثر بلاگرها صفحاتشان را به دور از دستورات اسلام از جمله حجاب اداره می‌کنند، باعث می‌شوند رفتارهای ضد دین از جمله بی‌حجابی در جامعه رواج پیدا کند. و چون حجاب و بسیاری از احکام جنبه اجتماعی دارند این افراد به عنوان صاحبان صفحات اجتماعی پرمخاطب باید چهارچوب‌های دینی را رعایت کنند.

قرباگی و یوسفی افراشته و صالحی در تحقیقی با عنوان «تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر حجاب و عفاف، هویت دینی و فردی، تعامل با خانواده و افسردگی و انزوا در بین جوانان» با روش میدانی به بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی روی جوانان و خانواده‌ها پرداخته‌اند و دریافته‌اند که شبکه‌های اجتماعی مجازی باعث اختلال در هویت فردی و دینی و سستی در تعامل افراد با خانواده‌های خود و کاهش رعایت حجاب و عفاف می‌شوند.

نصرتی و عالمی بکتاش در تحقیقی با عنوان «حجاب ثمره عفاف (مطالعه موردی؛ نگاهی به حجاب و عفاف در فضای مجازی)» نتیجه می‌گیرند برای سالم‌سازی جامعه باید به دنبال عفت عمومی بود تا حجاب به شکل آگاهانه گسترش پیدا کند و برای تنظیم رابطه‌ها و زندگی مجازی برنامه جامع و مانعی

تنظیم نشده که می‌تواند یکی از کارویژه‌های راهبردی شورای عالی فضای مجازی باشد. زیرا با ورود به فضای مجازی بسیاری از حدود عرفی در حجاب و روابط محرم و نامحرم شکسته می‌شود. و فضای مجازی با آنکه مجازی است اما با واقعیت گره خورده است طوری که اگر عفاف در این جامعه تعریف و ترویج نشود بر روابط خارجی و واقعی هم اثرمی‌گذارد و این از بزرگترین خطراتی است که کاربران فضای مجازی و جامعه را تهدید می‌کند.

کاظمی سهلوانی در پژوهشی با عنوان «حجاب و عفاف و نقش آن‌ها در امنیت اجتماعی و خانوادگی از منظر قرآن» به این نتیجه می‌رسد که امنیت اجتماعی و آرامش روانی از مقوله‌های پیوند خورده و جدایی ناپذیر با وضعیت پوشش و حجاب و عفاف افراد آن جامعه است. و بی‌بندوباری و بی‌عفتی ظلمی بزرگ است که افراد در مقام اعتقاد و عمل به خود و جامعه روا می‌دارند و نپرداختن به این مهم خسارت‌های غیرقابل جبرانی خواهد داشت. در این مقاله حاضر هم به بررسی همین موضوعات در فضای اینستاگرام پرداخته شده که به عنوان یک فضای اجتماعی باید حجاب در آن رعایت شود و هدف این مقاله بررسی دلایل لزوم رعایت چهارچوب‌های دینی در موضوع حجاب توسط بلاگرهاست و اینکه تاثیر گذاری بلاگرها در زمینه بی‌حجابی چگونه اتفاق می‌افتد و چرا باید جلوی آن را گرفت و این افراد را ملزم به رعایت حجاب کرد. و این مقاله سعی دارد اطلاعات را با روش نقلی بیانی و گردآوری اطلاعات را با روش کتابخانه‌ای (دستی، رایانه) و تجزیه تحلیل اطلاعات را به شیوه توصیفی تحلیلی انجام دهد و به سوالات زیر پاسخ دهد:

- ۱) علل لزوم رعایت حجاب در جامعه چیست؟
- ۲) چرا حجاب یک مسئله اجتماعی است و فقط جنبه فردی ندارد؟
- ۳) بلاگرها چه کسانی هستند و اثرگذاری آنها روی مردم جامعه چگونه است؟
- ۴) چرا بلاگرها در صفحات اجتماعی‌شان باید حجاب را رعایت کنند؟

۲- مفهوم شناسی:

اینستاگرام: یکی از انواع رسانه‌های اجتماعی است که توسط «کوبین سیستم» و «مایک کرایگر» در سال ۲۰۱۰ راه اندازی شد. محبوبیت اینستاگرام به واسطه‌ی به اشتراک گذاری تصویر و ویدئوهای کوتاه است. امکان هم‌رسانی عکس و ویدئو نیز در

اینستاگرام وجود دارد. به این صورت که این امکان را به کاربران خود می دهد که عکس ها و ویدئوهای خود را در دیگر شبکه های اجتماعی مانند فیس بوک و توئیتر نیز همرسانی کنند. همچنین لازم به ذکر است، این رسانه های اجتماعی در سال ۲۰۲۱ در ایران بیشترین درصد استفاده را به خود اختصاص داده است.

بلاگر: کسی است که به واسطه ی دانش تولید محتوا روی مخاطبان تاثیر می گذارد و می تواند افراد را برای انتخاب کردن متقاعد کنند. محتوایی که ارائه می دهند از مد و سبک زندگی گرفته تا ورزش و آشپزی طبیعت گردی متنوع است. و هر بلاگری روی یک موضوع تمرکز دارد. آنچه در این پژوهش مد نظر می باشد بلاگرهای خانم در سبک زندگی یا همان لایف استایل و موضوعات دیگر می باشند که با دنبال کننده های خود ارتباط و تعامل بسیاری دارند.

حجاب: در این تحقیق منظور از حجاب همان رعایت پوشش شرعی برای خانم هاست که فقط مجاز هستند گردی صورت و دست ها تا مچ را به نامحرم نشان دهند و بقیه بدن و موها باید کاملاً پوشیده باشد و هیچ گونه آرایش و زینت و خودنمایی هم نداشته باشند. اکنون به بررسی دستور رعایت حجاب در قرآن کریم و روایات پرداخته می شود.

۳- حجاب در قرآن و روایات:

یکی از احکام اسلامی که رعایت آن برای خانم ها واجب و بسیار مهم است، حجاب است که آثار فردی و اجتماعی بسیاری را به دنبال دارد. و لازمه ی یک جامعه اسلامی است که خانم ها حجاب و عفاف را در آن رعایت کنند. منظور از حجاب در این مقاله پوشش تمام سر و بدن به جز گردی صورت و دست ها تا مچ برای خانم هاست و اینکه هیچ زینت و آرایشی هم نداشته باشند.

آیات مربوط به حجاب در سوره های نور و احزاب آمده است که اکنون به این آیات اشاره می شود: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ»^۱ (ای رسول ما) مردان مؤمن را بگو تا چشمها (از نگاه ناروا) بپوشند و

۱. سوره نور، آیه ۳۰

فروج و اندامشان را (از کار زشت با زنان) محفوظ دارند که این بر پاکیزگی (جسم و جان) آنان اصلح است، و البته خدا به هر چه کنید کاملاً آگاه است.»

«وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ خَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولَى الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»^۱

«و زنان مؤمن را بگو تا چشمها (از نگاه ناروا) بپوشند و فروج و اندامشان را (از عمل زشت) محفوظ دارند و زینت و آرایش خود جز آنچه قهراً ظاهر می‌شود (بر بیگانه) آشکار نسازند، و باید سینه و بر و دوش خود را به مقنعه بپوشانند و زینت و جمال خود را آشکار نسازند جز برای شوهران خود یا پدران یا پدران شوهر یا پسران خود یا پسران شوهر یا برادران خود یا پسران برادران و پسران خواهران خود یا زنان خود (یعنی زنان مسلمه) یا کنیزان ملکی خویش یا مردان اتباع خانواده که رغبت به زنان ندارند یا اطفالی که هنوز بر عورت و محارم زنان آگاه نیستند (و از غیر این اشخاص مذکور احتجاب و احتراز کنند) و آن طور پای به زمین زنند که خلخال و زیور پنهان پاهایشان معلوم شود. و ای اهل ایمان، همه به درگاه خدا توبه کنید، باشد که رستگار شوید.»

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا»^۲

«ای پیغمبر (گرامی) با زنان و دختران خود و زنان مؤمنان بگو که خویشان را به چادر فرو پوشند، که این کار برای اینکه آنها (به عفت و حریت) شناخته شوند تا از تعرض و جسارت (هوس رانان) آزار نکشند بسیار نزدیکتر است و خدا (در حق خلق) بسیار آمرزنده و مهربان است.»^۳

۱. سوره نور، آیه ۳۱

۲. سوره احزاب، آیه ۵۹

الگوها و هنجارهای جدیدی مواجه کرده‌اند.^۱ به گفته جمیسون ارتباط دیداری در اصل اطلاعاتی است که از طریق تصاویر به بیننده منتقل می‌شود و در واقع خالق تصویر آن را خلق و قاب بندی کرده است تا به طور اختصاصی از طریق یک رسانه برگزیده انتقال دهد و سپس بیننده، آن تصویر را از طریق فیلترهای شخصی که از تجربیات شخصی، پس زمینه فرهنگی و اجتماعی و نگرش‌ها تشکیل شده است، تفسیر و فهم می‌کند.^۲

بلاگرها تمایل دارند با تکیه بر امکانات اینستاگرام علاوه بر بیان دغدغه‌ها دیدگاه‌ها و بازنمود نگرش به ارزش‌های شخصی‌شان دیگران را نیز به تفکر در این زمینه ترقیب کرده و بر آنها تأثیر بگذارند و از آنجا که اینستاگرام پلتفرمی با محوریت عکس است اما ارزش‌ها و نگرش‌ها مفاهیمی انتزاعی و ذهنی هستند کاربران معمولاً در قالب شرح عکس (کپشن) به توضیح درباره آن می‌پردازند. بلاگرها آزادانه به بیان دیدگاه‌های خود درباره زنان می‌پردازند که گاه با دیدگاه‌های مسلط بر جامعه در تضاد است.^۳ روی آوردن به دنیای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و قرار گرفتن کاربران آن در معرض دیگر اشکال سبک زندگی، بستری برای رها شدن افراد از محدودیت‌های ساختاری و نمایش عاملیت خود فراهم می‌آورد و در نهایت این امر موجب تغییر هویت شده و در دنیای واقعی و روزمره نیز به گونه‌ای ملموس و در سطح انضمامی موجب تغییر سبک زندگی آنها می‌شود.^۴

باتوجه به این خاصیت بازنمایی رسانه و تأثیری که در جامعه می‌گذارد، کلیه رفتارها و حرف‌های بلاگرها تأثیر مستقیم در جامعه می‌گذارد. و باتوجه به استفاده بسیار مردم از اینستاگرام، خصوصاً زنان، باید روی فعالیت بلاگرها نظارت شود و آنان ملزم به رعایت قوانین و هنجارهای جامعه شوند، خصوصاً موضوع حجاب که در تمامی عکس‌ها و فیلم‌های ارائه‌شده توسط بلاگرها دیده می‌شود و قابل توجه است. همچنین باتوجه به میل زنان به زیبا دیده‌شدن و خودآرایی، حجاب و پوشش بلاگرها بیشتر از هر موضوع دیگری در جامعه تأثیر خواهد گذاشت. پس باید بلاگرها به عنوان شخصیت‌های اجتماعی اثرگذار، حجاب و پوشش اسلامی را رعایت کرده و مراقب رفتار خود در تمامی شئون و

۱. حسنی، تحلیل پدیدارشناختی تجربه‌های زیسته کاربران شبکه‌های اجتماعی موبایلی با تمرکز بر اینستاگرام

۲. بیچرانلو، صلواتیان و لاجوردی، بازنمود سبک زندگی زنان جوان ایرانی در اینستاگرام ص ۱۲۳

۳. همان، ص ۱۳۲

۴. ذکایی، خطیبی، اینترنت و تغییرات هویتی: پژوهشی در میان کاربران جوان حرفه‌ای

موضوعات باشند. مجلس شورای اسلامی نیز باید قوانینی در این زمینه تصویب کرده و دستگاه‌های اجرایی، نظارت جدی بر رعایت این قوانین داشته باشند.

۷- نتیجه‌گیری:

در این نوشتار به علل لزوم رعایت حجاب توسط بلاگرهای مسلمان در صفحات اینستاگرام پرداخته شد و پس از بررسی حجاب در قرآن و روایات دلایل لزوم رعایت حجاب در جامعه گفته شد. که جنبه‌های خانوادگی و اجتماعی بسیاری داشت طوری که عدم رعایت حجاب در جامعه آثار منفی بسیاری را به دنبال خواهد داشت از جمله: بی‌ارزش شدن جایگاه و مقام زن، سست شدن و فروپاشی بنیان خانواده، عدم تمایل جوانان به ازدواج، مشکلات روحی‌روانی ناشی از برآورده نشدن خواسته‌های جنسی ایجادشده، فراگیری فساد و خواسته‌های شهوانی در جامعه.

پس از آن به این موضوع پرداخته شد که حجاب به هیچ‌وجه یک مسئله‌ی شخصی نیست که افراد در رعایت آن مختار باشند؛ بلکه یک موضوع اجتماعی است که باید توسط همگان رعایت شود زیرا با توجه به تعریف حریم خصوصی، حجاب جزء هیچ‌کدام از موارد آن نبوده و در دایره حریم خصوصی قرار نمی‌گیرد و از آنجا که یک حکم اجتماعی محسوب می‌شود حکومت به راحتی می‌تواند در آن مداخله داشته باشد. حجاب، مصداق حق فردی اشخاص هم نخواهد بود در حالی که اگر هم باشد، با حق اجتماعی که بهره‌مندی از فضای دینی است تزاخم ایجاد می‌کند و مصلحت جمعی بر مصلحت فردی مقدم است.

با تمامی این بحث‌ها به این نتیجه می‌رسیم که حجاب در جامعه یک حکم لازم‌الاجراست و باید توسط مردم رعایت شده و حکومت‌ها بر آن نظارت داشته باشند. اما در این بین شبکه اجتماعی اینستاگرام که اکثریت کاربران آن را خانم‌ها تشکیل می‌دهند، به فضایی تبدیل شده که حجاب و سایر شئون اسلامی به راحتی در آن کنار گذاشته می‌شود. و افرادی تحت عنوان بلاگر که صفحات آن‌ها گاهی میلیون‌ها دنبال‌کننده دارد، هر روز با انتشار عکس و فیلم‌هایی از خود، با پوشش نامناسب در رواج بی‌حجابی در جامعه سهم بزرگی دارند. زیرا بر اساس خاصیت بازنمایی رسانه، واقعیت‌ها نه به شکل حقیقی بلکه هرطور که رسانه بخواهد به مردم نشان داده می‌شود، و هر

آن چیزی که توسط رسانه به مردم القا شده، به شکل واقعی در جامعه فراگیر شده و تبدیل به حقیقت جامعه می‌شود. و این چرخه معیوب همین گونه ادامه خواهد داشت و هرروز اوضاع جامعه بدتر و بدتر خواهد شد. بلاگرها افراد تاثیرگذار در اینستاگرام هستند که از محبوبیت و مقبولیت بسیاری برخوردارند که به واسطه آن درآمد بسیاری از تبلیغات، کسب می‌کنند. و این اثرگذاری آن‌ها فقط در حیطه تبلیغ کالا و خدمات نبوده، بلکه در پوشش و رفتار آن‌ها هم قطعا وجود خواهد داشت و بر اساس خاصیت بازنمایی رسانه و تاثیر آن در جامعه، این افراد سهم بزرگی در رواج بی‌حجابی در جامعه دارند. بنابراین بلاگرها و دیگر کاربران شبکه‌های اجتماعی باید با حجاب کامل در آن حاضر شوند. و مجلس شورای اسلامی باید قوانینی در این زمینه تصویب کرده و دستگاه‌های اجرایی، نظارت جدی بر رعایت این قوانین توسط بلاگرها و کاربران شبکه‌های اجتماعی داشته باشند. تا جلوی تأثیرات سوء فعالیت این افراد بر حجاب و سایر احکام اسلامی در جامعه گرفته شود.

منابع:

- قرآن کریم
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، بیروت: دارالاضواء، ۱۴۱۳ هـ ق
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بیروت: دارالحیاء، ۱۰۳۷-۱۱۱۱ هـ ق
- اسکندری مصطفی، ((ماهیت و اهمیت حریم خصوصی))، حکومت اسلامی، ۱۳۸۹ هـ ش، شماره ۴
- بی‌بک‌آبادی، غزال، ((بررسی مولفه‌های سبک زندگی و الگوهای رفتار در فیلم‌های سینمایی پر فروش در سه دهه سینمای ایران))، فصلنامه مطالعات سبک زندگی، ۱۳۹۱ هـ ش، شماره ۲
- بیچرانلو، عبدالله، صلواتیان، سیاوش، لاجوردی، آریتا، ((بازنمود سبک زندگی زنان جوان ایرانی در اینستاگرام))، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۳۹۸ هـ ش، شماره ۵۶
- جوادی آملی، عبدالله، زن در آیینه جمال و جلال، محقق: محمود لطیفی، قم: اسراء، چاپ نوزدهم، ۱۳۸۸ هـ ش
- جوادی آملی، عبدالله، حق و تکلیف در اسلام، محقق: مصطفی خلیلی، قم: اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۸ هـ ش
- حسینی، حسین، ((تحلیل پدیدارشناختی تجربه‌های زیسته کاربران شبکه‌های اجتماعی موبایلی با تمرکز بر اینستاگرام))، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۹۵ هـ ش
- ذکایی، محمدسعید، خطیبی، فائزه، ((اینترنت و تغییرات هویتی: پژوهشی در میان کاربران جوان حرفه‌ای))، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۳۸۵ هـ ش، شماره ۷
- شهریاری، حمید، ((حریم خصوصی و جامعه اطلاعاتی))، پژوهش‌های فلسفی کلامی، سال هشتم، شماره ۳ و ۴
- قزلباغی، حسن، یوسفی افراشته، مجید، صالحی، وحید، ((تاثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر حجاب و عفاف، هویت دینی و فردی، تعامل با خانواده و افسردگی و انزوا در بین جوانان))، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۳۹۷ هـ ش، شماره ۴۲
- قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ هـ ش

- کاظمی سہلوانی، حسن، ((حجاب و عفاف و نقش آن‌ها در امنیت اجتماعی و خانوادگی از منظر قرآن))، فصلنامه قرآنی کوثر، ۱۳۹۲ ه‍.ش، شماره ۴۶
- محمدی ری شہری، محمد، میزان الحکمه، ج ۱۰، قم: دفتر تبلیغات، چاپ اول، ۱۳۶۳ ه‍.ش
- مطہری مرتضی، حقوق زن و مرد از دیدگاه اسلام، ج ۵، تہران: بینش مطہر، ۱۳۹۱ ه‍.ش
- ملک‌افضلی اردکانی محسن، فلاح فاطمہ، ((تحلیل و نقد ادلہ فردی بودن حجاب))، نشریہ فقہ و اصول، ۱۳۹۴ ه‍.ش، شماره ۱۰۱
- مہدی زادہ، سیدمحمد، ((رسانہ و بازنمایی))، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانہ‌ها، ۱۳۸۷ ه‍.ش
- نصرتی مہدی، عالمی بکتاش حسن، ((حجاب ثمرہ عفاف. مطالعہ موردی نگاہی بہ حجاب و عفاف در فضای مجازی))، جامعۃ المصطفی العالمیہ، ۱۳۹۵ ه‍.ش، شماره ۵
- نوری محمدعلی، نخجوانی رضا، ((حقوق حمایت دادہ ہا))، کمیٹہ مطالعات حقوق فناوری ریاست جمہوری، ۱۳۸۳ ه‍.ش